

Ольга Зубко

ПОДЕБРАДСЬКЕ ПОВСЯКДЕННЯ ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА (1925–1929)

DOI: 10.5281/zenodo.7190848

© О. Зубко, 2022. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7052-1472>

Метою цього наукового дослідження є критичний розгляд побутового життя Євгена Харламовича Чикаленка впродовж 1925–1929 рр., як основи розуміння його внутрішнього світу та потреб на еміграції, його зв'язків із зовнішнім соціальним й культурним оточенням, з максимальним дистанціюванням від ідеологічних оцінок. **Методологія дослідження** спирається на принципи конкретно-історичного, проблемно-хронологічного підходів, об'єктивності та цілісності, а також на використання методів аналізу та синтезу. **Наукова новизна** полягає у відображенні «іншого» – повсякденного життя українського емігранта, яке проходило поза політичними, національними, економічними та культурними подіями.

Подебрідський період життя Євгена Чикаленка складає всього чотири роки, впродовж яких він болісно вирішує питання соціально-професійної адаптації, а заодно й житлове питання, питання харчування, одягу, взуття. Якось намагається зберегти здоров'я. Та головне: усі свої «подебрідські» поневіряння ретельно занотує в «Щоденник». Тому, саморефлексії Чикаленка щодо зниження його суспільно-соціальної вагомості в еміграційному колі та елементарного задоволення щоденних потреб (забезпеченість їжею, одягом і житлом, спілкуванням) вимальовували оригінальний візерунок останніх років його життя, де переважали ті або інші кольори й напівкольори.

Ключові слова: Євген Чикаленко, міжвоєнна Чехословаччина, історія повсякденності, українська еміграція, щоденник.

Про життя та діяльність Євгена Харламовича Чикаленка (1861–1929) – визначного громадського діяча, благодійника, мецената української культури, агронома, землевласника, видавця й публіциста написано чимало. Тоді як поза увагою українських дослідників залишається «інше» його життя, те, яке проходило поза контекстом українських і світових політичних, національних, економічних та культурних подій. Увага до пражського повсякдення Чикаленка-емігранта зумовлена насамперед тим, що Чикаленко як носій національної ідентичності та освіченості, опинившись в нових життєвих реаліях, виявився певним чином причетним до вироблення й адаптації інших життєвих правил, норм, стандартів й приписів повсякденного життя.

Відповідно, мета публікації – критичний розгляд побутового життя визначного українця впродовж 1925–1929 рр., як основи розуміння його внутрішнього світу та потреб на еміграції, його зв'язків із зовнішнім соціальним й культурним оточенням, з максимальним дистанціюванням від ідеологічних оцінок.

В основі публікації – відомості про еміграційне повсякдення із «Щоденника» Чикаленка, який він вів впродовж 1925–1929 рр., з розгорнутим уточненням інформації з інших джерел, бо як слушно зазначає українська дослідниця Ольга Коляструк: «Повсякдення наче й не залишає документів: воно не карбується у спеціальних указах чи законах, не фіксується у програмах і промовах, як політична й державна історія; не кристалізується матеріальними здобутками в економіці та культурними пам'ятниками. Воно існує завжди, як повітря, воно непомітно триває, як час. Натомість, за законами історичної науки повсякденність може бути відтвореною лише на документальних підставах»¹. У цитатах із «Щоденника» збережено оригінальну стилістику та правопис.

Виїзд за кордон Є. Чикаленка був спричинений насамперед поразкою національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Шлях за кордон «відкрився» в січні 1919 р. Євген Харламович виїхав до Галичини, де невдовзі був інтернований. Від 1920 р. він уже проживав у австрійському Рабенштайні. І тільки в 1925 р. разом із другою дружиною йому вдалося переїхати до Чехословаччини. Відзначимо, попри те, що його вважали меценатом революційних подій в Україні, на еміграції він жив дуже бідно. Українська газета «Свобода» у США навіть оголошувала збір коштів на його лікування. Тому «подебрідські записи» –

¹ Коляструк О.А. Інтелігенція УСРР у 1920-ті рр.: повсякденне життя. Друге видання. Харків: Раритети України, 2015. С. 18.

яскраве свідчення непростого злиденного повсякдення й трансформації життя в цілому цієї непересічної особистості.

1925 рік

У середині 1925 р. Євген Харламович Чикаленко разом із дружиною Юлією Миколаївною переїжджає з Австрії до Чехословаччини, бо йому страшенно бракує спілкування з українцями. Обтяжували Чикаленка на той час й думки про непевні перспективи майбутнього, адже після ліквідації українських еміграційних установ та організацій в міжвоєнній Чехословаччині (ліквідація «Руської допомогової акції») керівництво країни прийняло рішення про видачу матеріальної допомоги лише тим українцям, які проживали на території держави. Цей факт остаточно вплинув на рішення Є. Чикаленка, який отримував стипендію від Українського громадського комітету в Празі, переїхати до Чехословаччини.

«19 6/III 1925 р. Відень. Нарешті сьогодні довідався в Чеській Консуляті, що мені є віза, але з умовою не жити в Празі і не домагатися від уряду допомоги. Думаємо виїхати після Великодня, т. є. в кінці квітня, коли вже розвесниться. А поки що розпитуюся – чи є надія на обіцяну Дорошенкові Шаповалом посаду мені бібліотекаря Інституту Громадознавства і в якій околиці Праги можна знайти кімнатку з правом варити їжу? Пишу Д.І. Дорошенкові та В.К. Корольову, що коли не буде мені посади, то нехай вистарають мені місце в богодільні, тільки не в такій як Дехтярівська, де Нечуй-Левицький помер з голоду та холоду. Мені якби тепла хатинка та якась “зупа”, щоб я міг докінчити III том своїх споминів, а там хоч помірати, бо все одно ліпших часів я вже не дїждусь»².

Справою переїзду Чикаленків зайнялися їх давні знайомі, що вже проживали в ЧСР, зокрема, В. Королів (Старий) (1879–1941), Д. Дорошенко (1882–1951), М. Садовський (1856–1933). Так, В. Королів радив Євгену Харламовичу оселятися в Черношицях, що були від Праги «за 30–40 хвилин при добрій комунікації» (мається на увазі залізничне сполучення), бо «ця місцина характеру Пушці-Водиці тільки з’європеїзованої», з великою кількістю земляків. «Звичайно, таке помешкання, – писав В. Королів, – коштує тут біля 200 кт (може й менше)»³. Агітував Чикаленка щодо Черношиць й Дорошенко, пояснюючи, що «в Добржїховичах, де він мешкає, житло дорожче, бо тут дачна місцевість, як Боярка, і сюди на літо приїздить багато людей з Праги»; зазначаючи водночас, що сам він не може «знайти в Добржїховичах кімнати з кухнею»⁴. А М. Садовський і поготів писав: «Про те, що без права проживати в Празі, не турбуйтеся, бо це і краще. В Празі Ви все одно не жи́те, як і рідко хто з наших українців там живе. Одно те, що страшенно дорого помешкання, а в друге там так сила сажі від фабрик, що як подихати тим повітрям вдень, вночі відхаркуєш кусками болото. Всі тут живуть побіля Праги в пригороді або в селах бо повітря чистіше і потягів на Прагу і з Праги сила, так що коли хочеш, то поїдеш. Я живу в Черношицях, тут живе і Ваш Левко, і багато декого, приміром Лотоцький, ви напевне его знаєте. З відділя до Праги треба їхати хвилин 15–20. Думаю, що можна знайти кімнатку таку, як то ви бажаєте, щоб мовляв і варить. Тут всі варять, бо часто в хатах маюця і невеличкі плити, де й варять, а то й на спірту... Коли не в самих Горніх Черношицях, то поблизу в другіх місцях десь недалечко. ... Помешкання тут можна нанять корон 250 на місяць...»⁵

Житлове питання, справді, було одним із болючих для українських вихідців у міжвоєнній ЧСР. Спершу, на початку 1920-х, празьке міське керівництво виділило для українських емігрантів декілька, так званих, гуртожитків. Це були колишні військові дерев’яні бараки та казарми, які під час Першої світової війни займала австро-угорська армія. Найпершим таким українським гуртожитком-бараком-казармою була «Переходова станція» або гуртожиток на Погожельській вулиці (нині не зберігся – О.З.) на 100–110 ліжок, юридично закріплений за Українським Громадським комітетом ще в 1921 р. Крім гуртожитку «на Погожельці» існував ще один, площею 22 га, у празькому кадастровому кварталі Сміхов за пейзажним парком Кінського. Його називали «на Сліпінці» (від «Сліпенця» – школи сліпих, яка свого часу розміщувалася поруч на Шведській вулиці). Тут була ще більша

² Чикаленко Є. Щоденник (1925–1929) / Упоряд., передмова та коментарі І. Старовойтенко. Київ: Темпора, 2016. С. 70–71.

³ Там само. С. 73.

Королів (Старий) Василь Костянтинович – член ТУПу (фактично сенатор), один із засновників Української Центральної Ради. На еміграцію до ЧСР потрапив 1919 р., коли був відряджений з Дипломатичною місією УНР до Праги.

Дорошенко Дмитро Іванович – член УПСФ, Центральної Ради, Чернігівський губернський комісар (губернатор) за часів Тимчасового уряду Росії та Центральної Ради, міністр закордонних справ Української Держави. В еміграції – організатор і співробітник українських наукових установ.

Садовський Микола Карпович – український актор, режисер і громадський діяч. Корифей українського побутового театру. В добу Визвольних змагань – головний уповноважений у справах театрів. Повернувся до УРСР в 1926 р.

⁴ Чикаленко Є. Щоденник... С. 74.

⁵ Чикаленко Є. Щоденник... С. 80.

кількість ліжок та завжди людно. Обидва гуртожитки вважалися впорядкованими, оскільки мали електрику та централізоване опалення (дровами, міжвоєнна Чехословацька гасу ще не знала). У гуртожитку «на Сліпінці» була навіть окрема кімната, де «можна було вчитися». До того ж вони були облаштовані спиртівками, примусами та декількома ванними кімнатами з вбиральнями⁶.

Зрозуміло, що таке житло було найбільш придатним, якщо можна застосувати це слово, для несімейних їх мешканців, хоча в гуртожитку «на Погожельці», наприклад, була навіть дитяча кімната з двома вихователями. Проте, це тимчасове помешкання для всіх без винятку вихідців із України аж ніяк не надавало еміграційному перебуванню відчуття родинності та затишку. Тому за першої нагоди «українські пражани» перебралися на квартири чи в кімнати: спочатку – в самій Празі, а згодом, через дорожнечу оренди житла, – в празьке передмістя. Довготривало у Празі орендували житло Софія Русова (1856–1940) та Микола Лорченко (1865(1875)–1953). Вони жили з родинами, але не наймали обслуговування. Орендовані ними помешкання були в районі Нусле, всього в 9–10 км від центру міста. Однак, якщо Софія Русова винаймала кімнати, то Микола Лорченко – цілий будинок⁷.

У празькому передмісті (в містечках Подебради, Чорнишиці, Ржевниці та Модржани) українська еміграційна спільнота гуртожитків не мала. Тут, здебільшого, винаймалося житло. Хоча дехто з українських вигнанців, вочевидь, завдяки заощадженим раніше коштам, все ж зумів придбати нерухомість. Так, відомо, що власниками будинків у 1920-х стали Леонід Білецький ((1882–1955) в Модржанах – 50 км); Василь Королів ((1879–1943) у Мельнику – 30 км) та Микола Аркас (третій) ((1898–1980) у Ржевниціях – 25 км). Вартість будинків у празькому передмісті була суттєво нижчою, ніж їх вартість у самій Празі. Добротний будиночок у передмісті коштував 80 000–90 000 крон, тоді як однокімнатну квартиру у Празі можна було придбати за 58 000 крон; двокімнатну – за 63 000–70 000 крон; трикімнатну – за 71 000–75 000 крон⁸.

Потрібно зазначити, що витрати на оренду квартири або кімнати становили 1/6–1/7 частину родинного еміграційного бюджету: 200–400 крон. У 1923 р. відбулося становлення та зміцнення національної чехословацької валюти, бо ще до 1925 р. в обігу перебували австрійські крони, курс чехословацької крони до австрійської становив на той час 1:60. Тоді як співвідношення чехословацької крони (до 1929 р. не мала золотого стандарту, тому «приврівнювалася» до швейцарського франку або американського долара – О. 3.) до американського долара в 1923–1933 рр. складало 2,96:100 або 3:100 (три долари коштували сто крон)⁹. Тобто, щомісячна оренда квартири / кімнати коштувала в доларовому еквіваленті в межах 6–10 доларів, за умови того, що для більшості українських вихідців прожитковий місячний мінімум стано-вив в цілому 29 доларів 60 центів (30 доларів) або 1 000–1 200 чехословацьких крон (на двох осіб з доплатами на дітей чи професійними).

Вартість оренди квартири або кімнати залежала не тільки від місця розташування. На неї впливав і технічно-конструкторський стан квартири / кімнати (наявність або відсутність централізованого опалення, печі, каміну, окремої кухні тощо). Ще одним критерієм вартості оренди було те, на якому рівні розміщувалася квартира або кімната: партер або гарсон'єр (вищі або нижчі поверхи), а також наявність вбудованої на нижньому або верхньому поверсі окремої вбиральні. Стосовно меблювання, то, зазвичай, квартири або кімнати здавалися практично з меблями, необхідною постільною білизною, перинами, килимами, посудом та іншими речами. Переселенці лише в дрібних деталях впорядковували наданий їм в оренду чеський інтер'єр.

Оренда будинків і квартир серед української міжвоєнної еміграційної спільноти умовно розподілялася також на «оренду з обслуговування» та «оренду без обслуговування». Першу собі дозволяла професура або професійні політики, «українська визвольна еліта», котрі перебували в пошуках заробітків та не бажали йти не мали часу займатися хатніми клопотами. Другу практикувало студентство й некваліфікована робоча сила.

⁶ Сімянців В. Студентські часи. (Спогади). Чехо-Словацька. Роки 1923–1929. Вашингтон. Д.К. 1973. 191 с.

⁷ Русова С. Мемуари. Щоденники. Київ: Поліграфкнига, 2004. 544 с.

Русова Софія Федорівна – український педагог, письменник, літературознавець, громадська діячка.

Лорченко Микола Іванович – полковник Армії УНР, за фахом – викладач математики та фізики, професор математики в Українській Господарській академії в Подебрадах (1922–1939).

Білецький Леонід Тимофійович – український літературознавець, професор та ректор УВП ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933).

Аркас Микола Миколайович (третій) – командир полку Дієвої армії УНР, емігрував до ЧСР в 1920 р., навчався в Українському вільному університеті в Празі, доктор та професор філософії. Член ОУН.

⁸ Ковалев М.В. Повседневная жизнь российской эмиграции в Праге в 1920–1930 гг. Исторические очерки. Саратов: Саратов. гос. тех. ун-т им. Ю.А. Гагарина, 2014. С. 79–80.

⁹ Зубко О.Е. Створення та діяльність Українського вищого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі (1923–1933 рр.): дис.... канд. іст. наук. 09.00.12. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. С. 85–86.

Євген Харламович вирішив оселитися в Подебрадах, бо саме тут в Українській Господарській академії для нього знайшлася посада голови Термінологічної комісії з початковим окладом в сумі 700 чехословацьких крон. Пізнього вечора 1 травня 1925 р. він та Юлія Миколаївна ступили на подебрадський перон. На жаль, ніхто з приятелів та просто знайомих не спромігся зустріти їх на вокзалі, хоча багато хто знав про час їх прибуття. Тому Чикаленку самому вночі в незнайомому місті довелося шукати готель. Наступного дня за допомогою Модеста Левицького (1866–1932) Чикаленки знайшли простору, світлу, суху й теплу кімнату з меблями, «без обслуги», з оплатою 300 крон на місяць¹⁰. І хоча в цій кімнаті Чикаленки прожили усі свої чотири «подебрадських» роки, її мініатюрні розміри сам Євген Харламович постійно порівнював із «денником» (стійлом) для коней у своєму колишньому маєтку в Перешорах на Полтавщині. «Настрій припаскудний! – зафіксував він свої перші враження від Подебрад. – Остогидло мені вже жити, але поки що нема духу покінчити з оцим собачим життєм»¹¹.

У 1925 р. Чикаленка окрім житлового питання цікавило ще й неформальне спілкування із земляками (питання їжі та одягу відсунуться на пізніші 1926–1927 рр.). У його «подебрадському» колі приятелів та друзів були В. Королів (Старий), Д. Дорошенко, М. Садовський, М. Славінський (1868–1945), Є. Вировий (1889–1945), Б. Матюшенко (1883–1944), Н. Григорієв (1883–1953), М. Галаган (1882–1946), О. Лотоцький (1870–1939) та О. Олесь (1878–1944). Кожного з них він характеризував та, з жалем, зазначав, як еміграційні реалії змінюють людей не в кращий бік. Особливо болючими виявилися для Євгена Харламовича стосунки з Б. Матюшенком та О. Олесем. Так, про Олесь Євген Харламович писав: «Якщо Садовський зовсім не змінився, не постарів, а навіть після тифу омолодився, то Олесь робить страшне враження – це просто пивна бочка; здається, якби його проткнув, то так би й бризнуло пиво: обрешканий, опухлий, сопе наче ковальський міх і ледві, ледві ходить. Пропав чоловік! Не дасть він вже нічого, ніякої творчості від нього вже сподіватися не можна. Думалось, що коли приїде з Києва його жінка та хлопець, то він перестане пити, аж показалось, що ніщо вже не може втримати його від пятики...»¹² Про Матюшенка сказано ще відвертіше: «В нашому дрібному емігрантському житті трапився вчора факт, який треба занотувати, – у нас перервалися відносини з Матюшенками, з якими ми тут найбільше приятелювали. Марія Григоровна взагалі має репутацію “дамі строкої”, нетерпимої, і я завжди боявся і сподівався, що колись наші приятельські відносини раптом обірвуться. Так і сталося вчора... (19 20/ХІІ 25). Цими днями з’явилася хвалебна рецензія Григорьєва на мої “Спогади”... На це Матюшенки наперобій почали гостро доводити, що Шаповал і К очевидно мають на мене якісь “види”, бо спочатку один з них зробив мені візі та і оце написав до небес хвалебну рецензію, а далі, певне, зроблять мені якусь вигідну для них пропозицію, бо це люде без совісті, без честі і т. д., з якими водити знайомство – це ганьба і т. д... Я на се відповів, що діяльність тої компанії показується ганебною тільки тим, хто оселився тут давніше і мав з нею всякі неприємності, а люде, що приїхали сюди недавно, ставлять до них об’єктивніше... На це Марія Григоровна вигукнула: “Коли Ви Григорьєва вважаєте порядною людиною, то я останній раз в Вашій хаті”. З цими словами встала, а за нею й Борис Павлович, і пішли додому...»¹³. Чикаленко бідкався, що коли йому потрібна була віза до ЧСР, то Матюшенки (які мали добрі зв’язки з Вацлавом Гірсою (1875–1954) – чеським лікарем і дипломатом, заступником міністра закордонних справ ЧСР у 1921–1927 рр., родом із Шепетівки) не допомогли йому, натомість допомогли саме «шаповалівці».

1926 рік

У 1926 р. у повсякденному житті Чикаленка на передній план виступили вже питання фінансів, їжі, одягу та оздоровлення. «Життя в Подебрадах таке одноманітне, що день від дня нічим не різниться, хіба тільки тим – чи далеко до полочки-платні, чи близько. Тут я

¹⁰ Чикаленко Є. Щоденник... С. 86.

Левицький Модест Пилипович – письменник, культурний діяч, педагог, лікар і дипломат.

¹¹ Чикаленко Є. Щоденник... С. 89.

Славінський Максим Антонович – український громадський діяч, дипломат, публіцист, викладач новітньої європейської історії в УГА в Подебрадах.

Вировий Євген Семенович – український громадський діяч, видавець.

Матюшенко Борис Павлович – український громадський і політичний діяч, лікар-гігієніст-євгеніст, один із фундаторів УГА та викладач УВУ.

Григорієв Никифор Якович – український громадський діяч, публіцист, педагог, журналіст.

Галаган Микола Михайлович – член Центральної Ради, посол УНР в Румунії та Угорщині, в ЧСР з 1922 р., де працює в різних громадських організаціях.

Лотоцький Олександр Гнатович – український громадсько-політичний діяч, письменник, науковець.

Кандиба Олександр Іванович – український поет, батько Олега Ольжича.

¹² Чикаленко Є. Щоденник... С. 90.

¹³ Там само. С. 113–114.

тільки й живу думками – якби дожити місяця, чим би заробити на недохват, яку терплю під кінець кожного місяця. Не то, що записувати в щоденник, а й жити не хочеться, так мені остогидли оті турботи за корону. Всі тутешні люде, принаймні з лекторського персоналу, здавна звикли жити заслуженою платнею, і дома вони так само жили двадцятим числом (днем отримання заробітної платні – 0.3.), як і тут. А я “вродився буржуєм” і того 20-го числа не знав і ніколи не думав – чим я доживу місяця; я думав про гроші хіба тільки тоді, коли бачив потребу в їх для якоїсь громадської справи. А от тепер на старості літ доводиться і мені жити думкою – чим дожити до кінця місяця; весь вік я давав людям аванси, а тепер доводиться їх самому просити»¹⁴.

Того ж 1926 р. Євген Харламович отримував 1 200 крон заробітної платні за роботу в Термінологічній комісії УГА та 300 крон щомісячно від Товариства техніків сільського господарства. Із цих 1 500 крон 300 йшло на оплату оренди кімнати, 155 – за щоденні обіди в їдальні подебрадського кооперативу «Україна», створеного на базі УГА (вартість одного обіду тут становила 5 крон), тоді як 1 045 крон потрібно було розділити на харчі для сніданку й вечері, одяг, ліки, розваги та поточні потреби.

Потрібно зазначити, що харчування в їдальні було аж ніяк не примхою Чикаленка чи не бажанням Юлії Миколаївни готувати їжу. Усе пояснювалося відсутністю сталих фінансів та високою вартістю продуктів харчування; непристосовані кімнати (не було кухні) й, врешті-решт, давався взнаки брак часу й стан здоров'я. (Сам Євген Харламович мав, на жаль, виразку шлунка, а Юлія Миколаївна – слабкі легені).

Про необхідність вирішення харчового питання писав Євгену Харламовичу син Левко, котрий проживав в сусідніх Горніх Черношицях, ще в 1925 р: «Мусиш знати, що їжу треба буде возити з Праги, бо на дачних місцях коло Праги все в півтора-два рази дорожче...»¹⁵

Кооперативна їдальня¹⁶ пропонувала «подебрадцям» переважно страви національної кухні: борщ (із м'ясом та без м'яса), гречану кашу, паніровані в сухарях котлети, вареники, голубці, смажену (мариновану) річкову рибу, варену картоплю-пюре, тушковане м'ясо в сметані, пиріжки з різною начинкою тощо. Із напоїв – чай, молоко, компот. На той час мелена кава була напрочуд дорогою, а розчинна Nescafe, що з'явилася тільки в 1938 р., й поготів була делікатесом разом із молочним шоколадом та згущеним молоком. За нагоди подавалися тут горілка та пиво. Подекуди готувалися й страви чеської та словацької кухні, іноді – інших (білоруської, грузинської, вірменської): кнедли, смажені ковбаски, вер'йо knedlo zelo – тушкована свинина з капостою, řízek – шніцель, bramborový salát – картопляний салат, деруни, крупеня (грибний суп з перловкою), лобіані (пиріжки-хачапури з квасолею), суп харчо (часниковий суп), сациві (варена курка в соусі), толма/долма (голубці у виноградному листі), кюфту (маленькі м'ясні добре відбиті кульки).

Цікавий факт: чеську міжвоєнну кухню характеризувала наявність різноманітних соусів (огіркового, томатного, з хрону, цибулі, кропового, часникового). Чехи щедро ділилися рецептами їх приготування, тоді як українці залюбували чехів у свіжі огірки, помати, цибулю, часник й кавуни (останні надходили із Закарпаття), що їх вживали як окремо, так і у доповненні до страв чи просто у прикуску з хлібом¹⁷.

Щодо одягу, то частково це питання вирішувалося за допомогою окремих громадських фондів, а частково – самотужки, в залежності від власних смаків та вподобань. У «Щоденнику» Євгена Харламовича за 1925–1929 рр. про це не йдеться.

1927 рік

1927-й приніс у повсякденне життя Є. Чикаленка ті само клопоти, що й попередні роки. Єдиною відмінністю було лише те, що 1927-й став останнім роком «поворотництва» й другим роком згортання «Руської допомогової акції», тому питання неформального спілкування серед звичних уже клопотів про гроші та їжу постає ще гостріше.

У серпні 1927-го Є. Харламович писав: «19 24/VIII 27. Вчора випровадили ми М.П. Левицького в Луцьк на Волині, де він дістав посаду учителя української мови в тамошній гімназії... Випровадили ми Модеста Пилиповича не на відпочинок, а знов таки на тяжку працю...»¹⁸

Усе частіше Євген Харламович і сам подумує про повернення: «Коли настав початок ліквідації еміграції, то я серйозно думав, що доведеться напхати в кишені камінців, кину-

¹⁴ Там само. С. 148.

¹⁵ Там само. С. 81.

¹⁶ Їдальня кооперативу «Україна» – споживчого товариства, заснованого в 1922 р. у Подебрадах у складі 77 осіб з пайовим капіталом 2400 чехословацьких крон; у 1926 р. споживче товариство із 360 членів; членами кооперативу був і Євген Харлампійович з дружиною.

¹⁷ Зубко О. Їжа в житті української еміграції в Чехословацькій Республіці. *Īzhakultura*. URL: https://yizhakultura.com/material/20201105_0012.

¹⁸ Чикаленко Є. Щоденник... С. 245–249.

тися в Лабу з мосту у вир... Аж Ганя¹⁹ потішила мене, прохаючи переїхати мене на житло до неї. Довідавшись про це і Петрусь²⁰ став кликати вертатися додому. А тепер і Греголінський пише, що у Львові обмірковують, якби мене вмотити квартирі в Академічному домі... Я відповів Греголінському (?), що охоче, по ліквідації Академії переїхав би до Львова, але не знаю – яке б заняття я там міг мати»²¹.

«Нашій Академії зменшено удержання на третину, а Товариству сільськогосподарських техніків зовсім перестали давати, тому й воно вже не має чим мені підсобляти, як це воно робило вже стільки років, видаючи мені по 300 чеських корон. Від академії я одержував 1 200 і таким чином на 1 500 чеських корон с'як-так жилося, хоч на ремонт одяжі, обув'я та зубів і т. д. не ставало, а тепер не знаю вже як буду жить...»²²

«Кооператив “Україна”, в якому ми обідаємо, зараз оголосив, що як і минулими роками, буде влаштовувати гуртовий Свят-вечір, але під враженням чуток про зменшення удержання рідко хто зважився витратити 10 чеських корон (60 копійок) на вечерю. А тому вона й не склалася, як і стріча Нового року. Ми з жінкою на новий рік випили в 12 годин вдвох по чарочці домашньої вишнівки, повітали одно одного й полягали спати. Так само у нас відбувся і Свят-вечір: з'їли ми оселедця за корону (колишніх 6 копійок) та й тим обмежилися...»²³

Тут потрібно зазначити, що оселедець впродовж міжвоєнного часу 1921–1939 рр. був не лише одним із найдешевших продуктів на чехословацькому ринку, а й найдешевшим для українських вихідців продуктом поготів. Вживати нордичні оселедці (як джерело білків, вітаміну Д та ненасичених жирних кислот), разом із часником та цибулею, рекомендували й українські лікарі (Спілка українських лікарів в ЧСР, м. Прага (1922–1940)). Тільки якщо на початку 1920-х нордичний оселедець коштував всього кілька гелерів (100 гелерів дорівнювали 1 кроні), то в 1927-му оселедець коштував уже 1–3 крони.

1928 рік

У 1928 р. і в самого Є. Харламовича, і в його дружини погіршилося здоров'я. Спершу захворіла Юлія Миколаївна. Чикаленко через це виправдовувався, що не мав часу сісти за щоденник, «бо двічі в Празькій клініці помирала дружина “на печінку”»²⁴, отож він щодня їздив до Праги і там же в клініці ночував. А влітку захворів і Євген Харламович – заворот кишок, тому його було прооперовано: «Рівно чотири місяці вилежав я в шпиталі. Почалася хвороба моя з коліту, потім зробився з лівого боку в кишці нарив. А через нього і непрохідність кишкового тракту. Коли наш лікар доктор Плітас (Олександр Савич Плітас (1896–1958) – О.З.), дуже мила людина, привіз мене до шпиталу, то там зразу ж зробили мені розріз з правого боку і цілий місяць полоскали кишки через цей розріз знизу. А коли кишки очистилися, то розрізали з лівого боку живіт, викинули шматок кишки, що звузилася від нариву і зашили цей другий розріз, а знов через місяць зашили і перший розріз. Операція тяжка і складна настільки, що мене мають демонструвати в Товаристві лікарів (Спілка українських лікарів в ЧСР, м. Прага. – О.З.). З зовнішнього боку вона цікава тим, що нові шрами зі старими разом складають на моїм животі фігуру тризуба. Але що мені коштував цей тризуб!!!!»²⁵

До проблем із кішківником в Євгена Харламовича додалося й запалення сечового міхура: «Запалення сечника (мочового міхура) не дає мені змоги ходити; через кожних пів години я мушу мочитися. Але ця хвороба не заважає мені набиратися сил і я помітно кріпшаю і набираюся тіла. Господиня дає мені добрий обід (мається на увазі чеська господиня, в якій Чикаленки винаймали кімнату. – О.З.), а сусіда мій студент Володимир Шевченко з Харківщини піклується мною, як рідний син. Таку ж сердечність виявив і В.О. Біднов (Василь Олексійович Біднов (1874–1935) – О.З.), який щодня навідував мене в клініці, приносив все, що треба було, щоб підгодувати мене... Очевидно світ не без добрих серцем і безкорисних людей...»²⁶

¹⁹ Ганна Євгенівна Чикаленко-Келлер (1884–1964) – донька Євгена Харламовича, українська журналістка, перекладачка, дружина німецького лінгвіста Келлера, проживала на той час в Німеччині.

²⁰ Син Євгена Харламовича, лишився в Радянській Україні, працював у різних видавництвах, зокрема в 1925 р. завідував українським відділом Держвидавву в Одесі, з часом був репресований; знав 5 мов, був помічником В. Винниченка та секретарем Українського посольства в Стамбулі.

²¹ Там само. С. 221.

²² Там само. С. 206.

²³ Там само.

Плітас Олександр Савич – військовий, лікар, санітарний сотник Армії УНР, лицар Залізного Хреста УНР і Хреста Симона Петлюри.

²⁴ Чикаленко Є. Щоденник... С. 207.

²⁵ Чикаленко Є. Щоденник... С. 308.

²⁶ Там само. С. 312.

Біднов Василь Олексійович – український історик Церкви, громадський і культурний діяч.

1929 рік

А ось 1929 р. виявився трагічним для Євгена Харламовича. Відчутним ударом стає смерть Юлії Миколаївни. А звістка про арешт молодшого сина Петра на початку березня спричиняє відкриття виразки шлунка, отож Чикаленко вчергове потрапляє до госпіталю. 20 червня 1929 р. його не стало. П'ять днів по тому, 25 червня 1929 р. його тіло, як він і заповідав, було кремовано. Помираючи, Є. Чикаленко просив, щоб попел його вивезли на Україну після її визволення і там розсипали по полю. Урна з попелом вціліла і, за свідченням онука Євгена Івановича Чикаленка, зберігається й нині десь в Подєбрадах.

Отже, саморефлексії Чикаленка щодо зниження його суспільно-соціальної вагомості в еміграційному колі та елементарного задоволення щоденних потреб (забезпеченість їжею, одягом і житлом, спілкуванням) вималювали оригінальний візерунок останніх років його життя, де переважали ті або інші кольори й напівкольори.

References

- Koliastruk, O. (2015). Intelihentsiia USRR u 1920-ti r.: povsiakdenne zhyttia [The intelligentsia of the USSR in the 1920s: everyday life]. (Struktury povsiakdennosti). Harkiv, Ukraine.
- Kovalev, M. (2014). Povsednevnaia zhizn rossijskoj jemigracii v Prage v 1920–1930 g. Istoricheskie ocherki. [Everyday life of the Russian emigration in Prague in the 1920s–1930s. Historical sketches]. Saratov, Russia.
- Starovoytenko, I. (2016). (Comments). Chykalenko, Ye. Shchodennyk (1925–1929) [Diary (1925–1929)]. Kyiv, Ukraine.
- Zubko, O. (2020). Yizha v zhytti ukrayinskoyi emihratsiyi v Chexhoslovatskiy Respublitsi [Food in the life of Ukrainian emigration in the Czechoslovak Republic]. Kyiv, Ukraine.
- Zubko, O.Ye. (2010). Stvorennia ta diyalnist Ukrayinskoho vyshchoho pedahohichnoho instytutu im. M. Drahomanova v Prazi (1923–1933 rr.) [Establishment and activity of the M. Drahomanov Ukrainian Higher Pedagogical Institute in Prague (1923–1933)]. Kyiv, Ukraine.

Зубко Ольга Євгенівна – кандидат історичних наук, старший лаборант кафедри всесвітньої історії та археології Донецького національного університету ім. В. Стуса, факультет історії та міжнародних відносин (вул. Грушевського, 2, м. Вінниця, Україна. 21050).

Zubko Olha – candidate of historical sciences, senior laboratory assistant of the department of world history and archeology of the V. Stus Donetsk National University, faculty of history and international relations (2 Hrushevsky Str., Vinnytsia, Ukraine. 21050).

E-mail: zubkoolga5@gmail.com

THE DAILY LIFE OF YEVHEN CHIKALENKO IN PODEBRADY

The purpose of this research is a critical examination of Yevhen Kharlamovych Chikalenko's everyday life during 1925–1929, as a basis for understanding his inner world and needs for emigration, his connections with the external social and cultural environment, with maximum distancing from ideological assessments.

The research methodology is based on the principles of specifically-historical, problematically-chronological approaches, objectivity and integrity, as well as the use of methods of analysis and synthesis. The scientific novelty lies in the reflected «other» – the everyday life of a Ukrainian emigrant, which took place outside of political, national, economic and cultural events.

The Podebrad period of Yevhen Chikalenko's life is only four years, during which he painfully solves the issue of social and professional adaptation, and with it – the issue of housing, food, clothing, and footwear. Somehow he is trying to keep his health. But the main thing: he carefully notes all his «podebrad» wanderings in the «Diary».

Therefore, Chikalenko's self-reflections regarding his social inferiority during emigration and elementary satisfaction of daily needs (food, clothing and shelter, communication) outlined the original pattern of the last years of his life, with a preference for certain colors and semi-colors.

Key words: Yevhen Chikalenko, interwar Czechoslovachchyna, history of everyday life, Ukrainian emigration, diary.

Дата подання: 9 вересня 2022 р.

Дата затвердження до друку: 25 вересня 2022 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Зубко, О. Подєбрадське повсякдення Євгена Чикаленка (1925–1929). *Сіверянський літопис*. 2022. № 3. С. 136–142. DOI: 10.5281/zenodo.7190848.

Цитування за стандартом APA

Zubko, O. (2022). Podiebradske povsiakdennia Yevhena Chykalenka (1925–1929) [The daily life of Yevhen Chikalenko in Podebrady]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3, P. 136–142. DOI: 10.5281/zenodo.7190848.